

Світлана Негодяєва,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури та методики її викладання
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ЖИТТЯ ВИДАТНИХ ДІТЕЙ У РЕЦЕПЦІЇ ВАЛЕРІЯ ТА НАТАЛІЇ ЛАПІКУРІВ

Розвідка присвячена дослідженню інноваційних підходів щодо аналізу літературного твору для позакласного (самостійного) читання на прикладі біографічних нарисів про дитинство Григорія Сковороди, Михайла Остроградського, Петра Котляревського, Івана Кожедуба та Жана Анрі Фабра в рецепції Валерія та Наталі Лапікурів із серії «Життя видатних дітей». Доведено, що авторсько-читацька концепція світобудови як інформаційної реальності відповідає тим креативним ідеям синтезу традиційного й нетрадиційного в зображенні дійсності, що базуються на інваріантності та альтернативності шляхів розвитку законів сучасного мистецтва.

Ключові слова: Валерій і Наталя Лапікури, інтертекст, екзистенційно-діалогічне прочитання творів, інсерт-читання, читацька компетенція.

Svitlana Negodjajeva

Life of famous children in reception of Valery and Natalya Lapikur's.

This work is dedicated to investigation of the innovative approaches regarding analyses of literary work for out-of-classes individual reading on the example of biographical essays about the childhood of Hryhoriy Skovoroda, Mykhajlo Ostrogradski, Petro Kotliarevski, Ivan Kozhedub, and Jean Henri Fabre in the reception of Valery and Natalya Lapikur from the series of «Life of famous children» («Zhyttia vydatnyh ditej»). It is proved that author's-reader's conception of the world construction as information reality corresponds to those creative ideas of synthesis of traditional and untraditional in picturing of reality, which are based on the invariability and alternative of the ways of development of the contemporary art.

Key words: Valery and Natalya Lapikur, intertext, existential-and-dialogical reading of the works, insert-reading, reader's competence.

Сучасна дитяча українська література - явище унікальне й проблематичне. Перед митцями стоять складні завдання: створити читацький продукт, покликаний не лише виховувати підростаюче покоління, а й, перш за все, розвинути в ньому естетичні смаки. Бо саме категорії потворного або прекрасного дозволяють художньому твору як жанру мистецтва жити. Дидактичні ідеології, покликані формувати певне замовлення суспільства, не витримують випробування часом, і певний прошарок цілого масиву літератури для дітей і про дітей зникає.

Вихованням сьогоденного читача займаються науковці й методисти, учителі практики. Скажімо, у ракурсі формування асоціацій, без яких текст не може бути пізнаним, не може здійснитись актуалізація нового твору, літературознавці за останні тридцять років намагаються відокремити й докладно охарактеризувати різні модули категорії читача, висуваючи вимоги до нього: «зразковий читач» (У. Еко); «архічитач» (М. Ріффатер); «аристократичний читач» (Р. Барт); «уявний читач» (Е. Вулф); «імпліцитний читач» та «реальний читач» (В. Ізер); «поінформований читач» (С. Фіш); «homo legens (читаюча людина)» (М. Зубрицька). Тому, сучасна методична думка, орієнтована на попити часу, зосереджена на виробленні в учнів саме тих читацьких інтересів, компетенцій, які б дозволили дитині-реципієнту подовжити життя художнього твору.

Філологічна система освіти сьогодні, орієнтована на входження у світовий освітній простір, супроводжується істотними змінами в педагогічній теорії і практиці навчально-виховного процесу. Розробка й удосконалення змісту освіти - один із пріоритетних напрямків педагогічного пошуку. Це обумовлює створення нових стандартів освіти, програм, підручників та проведення цікавих експериментів в інноваційній діяльності вчителів-словесників. Концепція літературної освіти визначає основні тенденції розвитку шкільної літературної освіти, які полягають:

а) у створенні єдиної системи безперервної літературної освіти на національній основі від дошкільних закладів, початкової школи до випускних класів загальноосвітньої школи;

б) у свободі планування, вільному доборі програм, підручників, методичних посібників, диференціації навчання;

в) у посиленні морально-естетичного аспекту вивчення літератури;

г) у поглибленні народознавчого аспекту при вивченні творів мистецтва слова;

г) в активізації самостійної роботи учнів над художнім твором, критичною літературою, набутті бібліотечно-бібліографічних знань, стимулюванні самоосвіти;

д) у посиленні позакласної й позашкільної роботи з літератури, підвищенні ролі системи взаємодії школи й позашкільних закладів.

І саме останні два чинники Концепції, на нашу думку, є проблематичними, проте першочергово важливими, бо не завжди вчитель, а іноді й батьки, можуть керувати самостійним читанням дітей, від якого, перш за все, і залежить формування читацьких інтересів.

Своє дослідження ми свідомо побудували на розгляді дитячої літератури, яку б словесник міг рекомендувати учням для позакласного читання. Нашу увагу привернув уже п'ятирічний проект-серіал-дослідження «Життя видатних дітей» київського видавництва «Грані-Т». Мета проекту - ознайомити дітей з життям видатних людей, з особливостями формування їх світоглядних, наукових, творчих позицій, у ненав'язливій формі показати заслугу цих постатей перед людством. Прекрасно, що до проекту залучаються сучасні неординарні, іноді провокативні, українські письменники, читацьке життя яким визначає лише дитяча аудиторія. Саме вона має незаангажовані інтереси відвертості, критичності.

Метою нашої наукової розвідки є дослідження інноваційних підходів щодо аналізу літературного твору для позакласного (самостійного) читання дітей середнього віку.

Об'єктом дослідження ми обрали біографічні нариси про дитинство Григорія Сковороди, Михайла Остроградського, Петра Котляревського, Івана Кожедуба та Жана Анрі Фабра в рецепції Валерія та Наталі Лапікурів із серії «Життя видатних дітей» [1].

Теорія інноватики, докладно розроблена за останнє десятиріччя вітчизняною наукою і шкільною практикою такими вченими, як: А.М. Алексюк, В.І. Бондар, В.В. Гузєєв, І.А. Зязюн, О.М. Пехота, О.Я. Савченко, Г.С. Сазоненко, П.І. Сікорський, С.О. Сисоєва, А.В. Фурман та ін. у масовій практиці вчителів-словесників застосовуються обмежено. Що, на нашу думку, є виправданим: до впровадження інноваційних технологій повинні бути підготовлені як учитель, так і учні, це свідчить про гуманізацію освітнього простору, який пов'язаний з формуванням та розвитком творчого мислення, спрямований на реалізацію програми особистісно-орієнтованого навчання.

І, оскільки, аналіз твору сприяє розвитку особистості учня, формуванню його здатності до самостійної навчальної діяльності та пошуку наукової інформації, розвитку творчого потенціалу щодо переосмислення та оформлення власного сприйняття реалій життя, розвиток читацьких умінь і навичок передбачає співтворчість автора та читача. А це і є найголовнішою умовою наукового аналізу тексту, елементи якого все частіше залучаються до шкільної практики [3, 4].

Шкільний аналіз художнього твору базується на знаннях наукового літературознавства, хоча є відмінним. Це осмислення мистецького тексту, визначення його ідейно-тематичної основи, проблематики, побудови, образної системи, дослідження засобів творення образів, художньої мови. У сучасній методиці літератури визначаються три основні шляхи аналізу художнього твору: цілісний, пообразний і проблемно-тематичний. Деякі методисти виокремлюють: композиційний, стилістичний, послідовний, традиційний, комплексний, стильовий, змішаний шляхи аналізу твору. Змішаний (комбінований) шлях аналізу базується на застосуванні елементів пообразного і проблемного, послідовного й цілісного шляхів і нині використовується найчастіше. Методична думка сьогодення пропонує такі підходи до вивчення літературних явищ: науковий опис, аналіз, частково контекстуальний розгляд, інтерпретація тощо.

Елементи якого б наукового аналізу тексту ми б не рекомендували дітям застосовувати під час самостійного знайомства з твором (біографічного, герменевтичного (інтерпретаційного), психологічного, компаративного, інтертекстуального, екзистенційно-діалогічну концепцію...), у будь-якому разі нам необхідно виробити в учнів навички «інсерт-читання» (читання з помітками) або «читання з олівцем у руках». З цією метою реципієнт повинен свідомо й самостійно поставити перед собою мету читання або проблемне питання (хочу познайомитися з біографією Григорія Сковороди; як стати великим науковцем, як Жанр Анрі Фабр; як можна у 13 років, як Петро Котляревський, стати військовим; чи зможу й я перебороти власні страхи, як льотчик-випишувач Іван Кожедуб; за що міг отримувати незадовільні оцінки в школі з арифметики Михайло Остроградський, видатний український учений-математик, роботи якого з алгебри, теорії ймовірності, варіаційного числення та теорії чисел знає весь світ; хочу просто відпочити під час знайомства з книгою тощо). І свідомій постановці проблеми може сприяти вдале керівництво лише авторитетної для дитини постаті (учитель, батьки, родичі, герої телеекранів, друг...).

Коли проблемне завдання «інсерт-читання» окреслене, реципієнт береться безпосередньо до читання, роблячи позначки над необхідними словами, епізодами або виписує цитати до записника, читацького щоденника, цитатника афоризмів, замальовує створені в уяві картини до альбому (різновид інсерт-прийому застосовується в залежності від вікових особливостей дитини та від сформованості її навичок).

Спрямувати «інсерт-читання» можна керівникові читацьким процесом за задалегідь підготовленими опорними кейсами-таблицями, які треба дописати. Наприклад, для глибшого сприйняття твору використаємо екзистенційно-діалогічну концепцію аналізу твору Ганни Токмань. Саме вона пропонує вивести на перший план під час вивчення феномену митця принцип екзистенційності, бо «...письменник – унікальна особистість, і слід переконати в цьому учнів, показавши неповторне в перебігу його думок, почуттів, фактів долі. Ми відповідаємо на питання: як він ішов до смерті? Який шлях обрав собі? Чи виявив своє неповторне «Я» серед людей? Чи знівелював його у натовпі? Чи пішов у «внутрішню еміграцію», відкриваючись лише перед аркушем паперу?» [5, 120]. Учні під час знайомства із твором ми рекомендуємо заповнити прикладами з тексту наступну таблицю:

Екзистенційні етапи еволюції світобудови героя [2].

Етапи	Приклади за розділом про Григорія Сковороду «Народжений під знаком стрільця»
Етап відчуття своєї вкинутості в цей світ і своєї покинутості в ньому.	<p>З дитинства відрізнявся сумирним і питливим розумом, не був схожий на брата Степана, якого готували до козацької служби. Виховував Григорія дід. Розповідав йому про козаків-характерників, війни, церкву... А «почалося все з чергового онукового «чому» [1, 11]. Навчився грамоті рано, бо разом з дідом ходив до церкви, співав псалми. Навчившись грамоті в сім років, для продовження навчання в бурсі був замалий. «На подив викладачів училища. А згодом і Академії, спудей Григорій Сковорода осягав науки напрочуд легко. Мало не з перших днів привернув увагу регента співочої капели і одержав запрошення до ушавленого далеко за межами Києва хору спудей» [1, 16]. Робити придворну кар'єру при дворі імператриці Єлизавети він не захотів. «Поспівав два роки і відчув себе соловейком у золотій клітці. Подякував за хліб-сіль і повернувся в Україну» [1, 17].</p>
Етап «межової ситуації» - усвідомлення конфлікту зі світом і свого невдоволення, що й призводить до самоаналізу, пізнання та вибору власних життєвих вартостей.	<p>Сковороді пропонували бути дипломатом у посольстві Росії у Венеції. «Та це означало - зрадити собі, вчитися хитрувати, інтригувати, жити в середовищі, де тобі в очі посміхаються, а за пазухою камінь тримають». «Мова дана дипломатові, щоб приховувати власні думки» [1, 19].</p> <p>5 років пішки Сковорода мандрував по Європі, був вільним слухачем вищих закладів. Його всюди достойно приймали, дивувалися вченості, запрошували лишатися. На запрошення цариці відповів: «Мені сопілка і вівця дорожчі царського вінця». Вірив у Бога, бо «Людина без віри, – як отруйна комаха в природі», проте стати священиком не захотів.</p> <p>«До самої смерті у Сковороди не було ні власної домівки, навіть свого постійного кутка не було. Після повернення з Європи він якийсь час учителював – то в Переяславському колегіумі, то в Харківському. Проте так ніде і не зігрів місця» [1, 21]. Пробував себе й у приватному вчителюванні сина поміщика Томари.</p>

<p>Етап вільного та свідомого вибору дотримуватися цих вартостей у своєму житті.</p>	<p>Став мандрівним філософом, поетом, байкарем. Міфічно запрограмував свою смерть, заповідавши на могилі викарбувати слова: «Світ ловив мене. Але не спіймав» [1, 24].</p> <p>Афоризми: «Найкращий путівник у старості - це наука. Бо людину в старості залишає все, крім науки.</p> <p>Прекрасна і велична любов до чесноти... Де любов до чесноти, там повинна бути гідність.</p> <p>Маючи друзів, уважай, що ти володієш скарбом.</p> <p>Прекрасне - важке.</p> <p>Короткий шлях веде до зла.</p> <p>Усі люди рівні від народження. Відтак - немає у цьому світі вищих прав, ніж права ЛЮДИНИ» [1, 22, 24].</p>
--	--

Розв'язка читацької екзистенції під час роботи з твором може перерости в есе «Мій Григорій Сковорода...» (Іван Кожедуб, Петро Котляревський...), яке, безперечно, при майстерній режисурі керівника читацького процесу на основі екзистенційного діалогу з текстом, відобразить толерантне відношення дитини до неординарних людей. Інтерпретація тексту, заснована на глибокому розумінні народних морально-етичних принципів, і рецептивна свобода кожного дозволить сприяти літературно-художньому розвитку учнів.

Окремого спрямування може мати «інсерт-читання» розділу про дитинство Жана Анрі Фабра «Великий світ маленьких створінь». Протягом знайомства з поданим уривком варто застосовувати елементи інтертекстуального аналізу.

Зауважимо, що інтертекстуальність – це система міжтекстових взаємодій транстекстуальних і світоглядних кодів крізь авторсько-читацьку рецепцію, репрезентована генетичним, інтенціональним, іманентним або рецепційним видами. До інтертекстуальних параметрів відносять: транстекстуальні (інтертекст на рівні алюзій, ремінісценцій, цитації, спільних образів, мотивів, сюжетів, ідіостилів письменників тощо) та світоглядні коди (відображають філософські, релігійні, наукові, етичні, естетичні, мистецькі, ментальні принципи побудови претекстів); види інтертекстуальності: генетичний – зауважує лише ті прото-, архтексти, які брали участь у виникненні літературного твору, інтенціональний – спланований автором, усвідомлений ним, іманентний – визначений самим літературним твором, рецепційний – той, який може бути виявлений емпірично різними реципієнтами; авторська та читацька позиції.

Під час знайомства з постаттю Жана Анрі Фабра в рецепції подружжя Лапікурів доречним було б укладання словника термінів, до якого увійдуть слова: сфекс, амофіла, бембекс, ефіпігера, ентомологія, жучок-солдатик, озима совка... Такий гіпертекстовий методичний прийом дозволить не лише формувати інтелектуального читача, а й увявити постать провокативного для свого часу науковця, якому сучасники зауважували: «Ви відкрили новий світ! Адже ваші попередники вивчали насправді МЕРТВУ природу. Ви перший, хто досліджує ЖИТТЯ!» [1, 47].

Поняття психологічних засад авторсько-читацької концепції світобудови як інформаційної реальності відповідає тим креативним ідеям синтезу традиційного й нетрадиційного в зображенні дійсності, що базуються на інваріантності та альтернативності шляхів розвитку законів мистецтва. Тому вдалим, на нашу думку, при «інсерт-читанні» розділу про дитинство Івана Кожедуба «Останній сон маршала» психологічний аспект сприйняття твору. Особливою з цього приводу стане акцентуація

читача на психологічному прийомі боротьби дитини з фобіями. «Коли маршал був іще зовсім малим, років п'яти, не більше, він дуже боявся трьох речей: нічної темряви, води і цвинтаря опівночі. Природні страхи маленької людини. Коли поряд із нею хтось старший і досвідчений, їх легко подолати. А трапиться дурень – і залишиться уразу на все життя» [1, 74]. Поступово Іван, не усвідомлюючи цього, переборює при допомозі довіри батька й власного почуття обов'язку страх перед нічною темрявою; при допомозі батьківського прийому «сам на себе розізлились, а то задрожать» перестав боятися глибини; а війна з фашистами в оборону рідної землі позбавила страху лякатися смерті, особливо, якщо це ворожа й причинена в чесному двобої. Кожедуб – уважається не лише першим серед асів-винищувачів країн-союзників у Другій світовій війні, а й одним з найкращих в історії світової авіації.

Слід зауважити й характерний Лапкірівський стильовий задум інтерпретації життя видатних дітей: письменники обрали постаті, які фактично, не мали б шансу досягти в сучасному їм суспільстві певних вершин (сьогодні дуже часто громадськість мусує проблеми так званих дітей-мажорів, до яких не зарахували б свого часу заявлених героїв). Григорій Сковорода – виходець з бідної родини козака Полтавського полку Сави; Жанр Анрі Фабр – народився в збіднілій багатодітній сільській родині, батьки якого, щоб не крутяться під ногами, відправили жити до бабусі в гірське селище Малаваль, що є французькою провінцією; Петро Котляревський, котрий народився в повітовому містечку Куп'янськ, що на Харківщині, зруйнував задум батька-священика, убігши дитиною на війну на Кавказ; Іван Кожедуб – помирає від голоду в складний 33-ий у родині інваліда Першої світової війни, який втратив дружину й намагався заробляти в Шостці на невеличкому підприємстві продовольчий пайок; Михайло Остроградський – із збіднілого панського роду, він отримав освіту на підготовчому відділенні Полтавської гімназії, яке офіційно називалось «Будинок виховання дітей зuboжілих дворян» («Одне слово – яка хата, такий тин, який батько, такий син. На особливі таланти учнів тут і не сподівалися» [1, 106]).

Ця авторська стильова манера змалювання образів підкреслює психологічно-виховний аспект формування сильних неординарних постатей, які змогли вийти з власної екзистенційної кризи, виробивши власну життєву концепцію.

Після «інсерт-читання» варто приступати до безпосереднього аналізу тексту, звертаючи увагу на: жанр твору, життєву основу, тему, проблематику, своєрідність бачення авторами порушених проблем, діалектичну єдність загальнолюдського й національного у творі, відповідність між художньою формою й змістом, самотність авторського художнього письма, багатство мови, особливості сюжетів, композицій, послідовності викладу подій (експозиція, зав'язка, розвиток дії, конфлікт, кульмінація, розв'язка), цілісність, динаміку твору, роль позасюжетних елементів: авторських роздумів, відступів, описів, назв розділів тощо, систему образів, рівень художнього осмислення подій, провідну думку твору, духовно-естетична цінність книги як твору мистецтва.

За змістом і формами обговорення (аналіз) текстів запропонованої авторами серії із дітьми після самостійного читання можуть бути: бесіди, спільні презентації, колажі, вікторини, колоквиуми, кросворди, конкурси, бібліотечні, культури читання, відгуки, довільні критичні рецензії, роздуми, есе, рекомендації узагальнюючого характеру, або гра «Моя книгарня», у ході якої маленькі читачі рекламують улюблені книжки, спільні проекти як творчі, так і мультимедійні, (наприклад, «Видатні діти України»,

«Видатні діти-художники», «Видатні діти-науковці») тощо. Доречним у формуванні читацької компетенції стане й залучення юних реципієнтів до безпосереднього спілкування з Валерієм і Наталією Лапікурами в чаті на їх власному сайті. Треба зауважити, що письменники щиро йдуть на контакт із читацькою, особливо дитячою, аудиторією.

Ця розвідка не претендує на вичерпність зазначеної проблеми, а лише окреслює концептуальні тенденції розвитку української дитячої прози, сучасних проблем літературознавства, методологічної основи шкільної інноватики під час ознайомлення учнів з художніми творами мистецтва. Сподіваємось, що наш погляд – це не готовий рецепт досягнення творів подружжя Лапікурів. Безперечно, він спродукує численні інтерпретаційні значення в ракурсі науково-методологічної думки і стане предметом критичних дискусій малого й дорослого реципієнта мислячого, homo legens. Бо майже всі дитячі твори авторів фентезі «Чарівна брама», повість «Детектива!» та інші призначені для сімейного прочитання. Оскільки першими читачами і рецензентами творів подружжя є їхні четверо дітей плюс улюблений хрещений син Костя Грубич і дев'ятеро онуків.

Література

1. Валерій і Наталія Лапікури про Григорія Сковороду, Жана Анрі Фабра, Петра Котляревського, Івана Кожедуба, Михайла Остроградського / Валерій і Наталія Лапікури. – К.: Грані-Т, 2008. – 120 с, іл. (Серія «Життя видатних дітей»).
2. Екзистенціалістська модель в теорії літератури // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світ, літ.-крит. думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. — Львів: Літопис. 2002. – С.324-326.
3. Марко В. Основи аналізу літературного твору / Володимир Марко // Дивослово. – 1998. – № 10, 12.
4. Токмань Г. Методи літературознавчого аналізу в школі / Ганна Токмань // Дивослово. – 1999. – № 6. – С. 12-19.
5. Токмань Г. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція / Ганна Токмань. – К.: Міленіум, 2002. – 320 с.